

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ У РЕГУЛЮВАННІ ЗМІНИ КЛІМАТУ

Бардіна О.

аспірант

Інституту законодавства

Верховної Ради України

У статті досліджено міжнародні інституції, які відіграють значну роль в сфері вирішення проблем зміни клімату

В статті проведено дослідження міжнародних інституцій, які грають значительную роль в сфері рішення проблем зміни клімату.

This article researches international institutions, which play important role in climate change problems solving.

Ключові слова: міжнародне право, зміна клімату, ООН, Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату, Кіотський протокол, конференція.

Постановка проблеми. Необхідність примирення двох протилежних бажань – розвитку за власним суверенним баченням та неможливості здійснити це за відсутності широкого співробітництва з іншими незалежними державами, призвела до появи такої форми міждержавних зв'язків як міжнародні організації [1], які також називаються міжнародними інституціями.

Міжнародні організації наразі стали незамінними. У глобалізованому світі вони забезпечують державам можливість взаємодіяти за межами їх територій, оскільки виступають міжнародними форумами для обговорення та вирішення складних питань з різноманітних предметів – від збереження миру до навколишнього природного середовища, від економіки до прав людини. Масштаб сучасної міжнародно-правової інституційної системи дозволяє країнам досить швидко погоджувати та приймати нові міжнародно-правові акти та відповідно забезпечувати міжнародне нормативне регулювання своїх взаємовідносин [2].

Роль міжнародних організацій у міжнародному правопорядку, а особливо у вирішенні глобальних проблем сучасності, визначена їх міжнародно-правовою правосуб'єктністю. Вказане забезпечило отримання ними статусу суб'єктів міжнародного права і можливості реалізувати свої права та обов'язки в міжнародному просторі [3] для розв'язання проблематики зміни клімату.

Стан дослідження проблеми. Окремі аспекти питання ролі міжнародних інституцій у регулюванні зміни клімату були предметом досліджень ряду зарубіжних науковців. Так, наукові пошуки в досліджуваній тематиці проводили такі науковці як: Малколм Шоу (Malcolm Shaw), Лі Годден (Lee Godden), Конвей Хендерсон (Conway W. Henderson) та Жаклін Піл (Jacqueline Peel) та інші.

Викладення основного матеріалу. Інновацією двадцятого сторіччя було створення глобальних складних організацій – Ліги Націй у 1919 році та ООН у 1945 році [4]. Міжнародне право своє сучасне втілення отримало саме в результаті роботи ООН та створених нею інституцій.

Роботі ООН особливо завдячує вирішення проблем зміни клімату. Так, першою інституцією, спеціально створеною для вирішення кліматичних питань, була Міжнародна група експертів зі зміни клімату (далі – МГЕЗК), заснована у 1988 році Всесвітньою метеорологічною організацією та Програмою ООН з навколишнього середовища [5]. Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції 43/53 від 6 грудня 1988 року схвалила створення Міжнародної групи експертів зі зміни клімату, закликала відповідні організації та програми системи ООН підтримати її роботу, а також просила групу підготувати огляд та рекомендації стосовно, зокрема: стану наукових знань про клімат та кліматичні зміни, визначення можливості підкріплення відповідних діючих міжнародно-правових документів у відношенні клімату та елементів для включення в можливу майбутню конвенцію з клімату [6].

Завдання МГЕЗК на даний момент визначені в Принципах, що регулюють роботу МГЕЗК, схвалених на її чотирнадцятій сесії 1 жовтня 1998 року (зі змінами). Так, головна функція МГЕЗК – на всеохоплюючій, об'єктивній, відкритій та чіткій основі давати оцінку науковій, технічній та соціально-економічній інформації стосовно розуміння наукових підстав ризиків спричинених людиною змін клімату, його потенційного впливу, а також можливостей їх уникнення та адаптації [7].

Наукові докази, викладені в першому звіті МГЕЗК, зіграли визначальну роль в прийнятті Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [8] (надалі – Конвенція або

РКЗКООН). З того часу МГЕЗК на регулярній основі давала всеохоплюючі наукові звіти з питань зміни клімату та стала «науковим партнером» РКЗКООН.

Зважимо, що роль МГЕЗК полягає виключно у дослідженні наукових аспектів проблеми зміни клімату, натомість поява РКЗКООН, у тому числі формулювання закріплених нею зобов'язань, завдячує Міжурядовому комітету з ведення переговорів ефективної рамкової конвенції про зміни клімату (далі – МКПЗК), створеному згідно прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 1990 року резолюції 42/212 [9].

Зазначеною резолюцією встановлювалося, що до складу МКПЗК можуть увійти всі держави-члени ООН. Виконавчим органом МКПЗК визначено Бюро в складі Голови, трьох заступників та доповідача.

У період з лютого по грудень 1991 року МКПЗК провів чотири сесії. Резолюція 46/169 Генеральної Асамблеї ООН закликала МКПЗК прискорити свою роботу і призначити п'яту сесію [10]. Результатом кропіткої роботи МКПЗК став текст Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, а свій доклад МКПЗК надала в 1992 році Конференції ООН з навколишнього природного середовища, як і було передбачено резолюцією 42/212.

Згідно резолюції 47/195 від 22 грудня 1992 року Генеральна Асамблея ООН постановила, що МКПЗК має продовжити свою роботу для підготовки першої сесії РКЗКООН і в цьому контексті сприяти ефективному функціонуванню тимчасових механізмів, передбачених статтею 21 Конвенції [11]. Таким чином, МКПЗК провів ще шість сесій для виконання поставлених завдань в якості Секретаріату Конвенції.

Отже, з 1992 року, коли відбулася Конференція ООН з навколишнього природного середовища, нормативно-правовий комплекс в сфері зміни клімату почав стрімко розвиватися, а багатосторонні угоди в сфері навколишнього природного середовища отримали вражаючу адміністративну машину [12].

Так, найвищий орган Конвенції – Конференція Сторін (надалі – Конференція), передбачена статтею 7 РКЗКООН, зайняв провідне місце в інституційному механізмі вирішення проблем зміни клімату. Конференція регулярно розглядає здійснення Конвенції та пов'язаних з нею правових документів, в межах своїх повноважень ухвалює рішення для сприяння ефективному здійсненню Конвенції.

Конференція Сторін наділена широкою компетенцією, зокрема:

- а) проводити періодичний огляд зобов'язань Сторін і організаційних механізмів, передбачених Конвенцією;
- б) допомагати та керувати у справі розроблення і періодичного уточнення відповідних порівняльних методологій;
- в) оцінювати реалізацію Конвенції Сторонами та наслідки вжитих заходів;
- г) розглядати і затверджувати доповіді про здійснення Конвенції та забезпечувати їх публікацію;
- д) засновувати допоміжні органи, необхідні для здійснення Конвенції;
- е) розглядати подані допоміжними органами доповіді і здійснювати керівництво діяльністю таких органів;
- ж) погоджувати і приймати консенсусом процедурні і фінансові правила.
- з) здійснювати інші відповідні функції.

Свою роботу Конференція веде сесійно. Чергові сесії Конференції проводяться один раз на рік, але Конференція Сторін має право прийняти рішення про інші часові рамки проведення сесій. Скликання позачергових сесій Конференції Сторін значно ускладнено, оскільки, як передбачено частиною 5 статті 7 Конвенції, для цього необхідна згода не менше однієї третини держав-членів. До цього часу жодної позачергової сесії Конференції не проводилося [13].

Перша сесія Конференції була проведена в Берліні в березні 1995 року. Якщо жодна Сторона не запропонує прийняти сесію, то Конференція має збиратися у Боні. До цього моменту вже було проведено 18 сесій Конференції. Проведення наступної очікується в листопаді цього року в Варшаві [14].

Цікавим є питання обрання голови Конференції на чергову сесію. Так, головою Конференції Сторін на її першій сесії була Ангела Меркель, оскільки згідно з практикою ООН, приймаючий Конференцію уряд визначає голову для керівництва її роботою [15]. Цю кандидатуру необхідно розглядати з урахуванням позмінного перебування на посаді Голови представників п'яти регіональних груп [16]. Традиційним для Конференції Сторін є обрання Голови шляхом акламації.

Також, необхідно звернути увагу, що згідно статті 13 Кіотського протоколу (надалі – Протокол) [17] Конференція є нарадою Сторін Протоколу (надалі – КНС). Тому робота щодо Конвенції та Протоколу завжди проходить одночасно на сесіях Конференції Сторін. Протоколом передбачено, що Сторони Конвенції, які не є Сторонами Протоколу, мають

право брати участь у будь-якій сесії Конференції Сторін, яка є нарадою Сторін Протоколу, в якості спостерігачів. Крім того, Конференція сторін, яка є нарадою Сторін Протоколу, виконує Правила процедури Конференції.

Конференція, яка є нарадою Сторін Протоколу, регулярно переглядає виконання положень Протоколу, приймає рішення, необхідні для сприяння його ефективній реалізації. Серед функцій Конференції, зокрема, наступні: а) сприяє процесу обміну інформацією щодо вжитих Сторонами заходів; б) спрямовує розробку та періодичне уточнення порівняльних методологій; с) надає рекомендації для виконання Протоколу; d) засновує допоміжні органи, необхідні для виконання Протоколу; е) вживає заходи для мобілізації додаткових коштів; f) виконує такі інші функції.

Таким чином, ми дослідили вищі органи в сфері зміни клімату, що передбачені Конвенцією та Протоколом, але для ефективної роботи будь-якої міжнародної організації важливим є запровадження належного виконавчого механізму, яким згідно зі статтею 8 РКЗКООН та статтею 14 Протоколу виступає Секретаріат.

Серед функцій Секретаріату: організація сесій Конференції Сторін та її допоміжних органів, забезпечення компіляції поданих йому доповідей, надання допомоги Сторонам у збиранні та передачі інформації, забезпечення необхідної координації із секретаріатами інших відповідних міжнародних органів.

Секретаріат інституційно пов'язаний з ООН, керується її правилами та інструкціями, але не інтегрований в жодну засновану нею програму. Очолює Секретаріат Виконавчий Секретар, який призначається Генеральним Секретарем ООН на підставі консультацій з Конференцією через Бюро [18].

Бюро є органом Конференції, який консультує, а також здійснює координацію роботи з Конвенції та Протоколу, крім того організовує сесії Конференції та роботу Секретаріату. Бюро обирається з представників Сторін, визначених кожною з п'яти регіональних груп та малих острівних держав, що розвиваються. До складу Бюро входить Президент, сім заступників, керівники допоміжних органів, заснованих згідно Конвенції, та доповідач [19].

Також відповідно до статті 9 та 10 Конвенції, заснований Допоміжний орган для консультування з наукових і технічних аспектів, а також допоміжний орган зі здійснення, які одночасно працюють для виконання Протоколу.

Крім того, в системі Конвенції діяли та на даний момент діють ряд спеціальних робочих груп, серед яких:

- заснована в 2005 році Конференцією Сторін, що діє нарадою Сторін Протоколу, спеціальна робоча група з подальших зобов'язань Сторін, включених в Додаток I до Протоколу, діяльність якої в 2012 році на конференції Сторін в Досі була припинена [20];

- створена 2008 році спеціальна робоча група з довгострокових заходів співробітництва згідно Конвенції з метою створення умов для повного, ефективного та сталого здійснення Конвенції для досягнення погоджених результатів, якими згідно рішення Конференції 1/CP.18 були визнані рішення 1/CP.18 та рішення, прийняті на шістнадцятій та сімнадцятій сесіях Конференції [21];

- створена в 2011 році для розробки протоколу або іншого юридичного документу, прийнятного для всіх Сторін спеціальна робоча група з Дурбанської платформи для більш активних дій, яка повинна закінчити свою роботу до 2015 року формулюванням проекту відповідного юридичного документу, який на 21-й сесії Конференції Сторін повинен бути прийнятий, набути чинності та впроваджуватися з 2020 року;

- Виконавча рада Механізмів чистого розвитку в рамках статті 12 Кіотського протоколу, заснована згідно рішення КНС 3/СМР.1, відповідальна за здійснення комплексу функцій в сфері механізму чистого розвитку [22].

- Комітет з нагляду за додержанням статті 6 Кіотського протоколу (комітет з нагляду спільного впровадження), заснований згідно рішення КНС 9/СМР.1 для здійснення нагляду за діяльністю зі спільного впровадження [23].

Серед інших органів можна відзначити Технологічний виконавчий комітет, Адаптаційний комітет, Постійний комітет, Раду Адаптаційного фонду, Групу найменш розвинутих держав, Консультативну групу експертів з національних комунікацій зі Сторонами, що не включені в Додаток I до Конвенції [24].

Фінансовий механізм Конвенції управляється Глобальним екологічним фондом (Global Environment Facility), заснованим для сприяння захисту навколишнього природного середовища в 1991 році Світовим Банком, Програмою ООН з навколишнього середовища та Програмою розвитку ООН. Спеціальний фонд зміни клімату був створений для підтримки адаптації та передачі технологій у всіх країнах, що розвиваються [25].

Нажаль, наукова дискусія щодо інституційного забезпечення питань зміни клімату часто фокусується виключно на процесі переговорів щодо Конвенції та Кіотського протоколу. В

цьому дослідженні вважаємо за необхідне висвітлити діяльність поза кліматичним форумом РКЗКООН. При цьому такі заходи не ставляться в протиположності до роботи за Конвенцією, а є її доповненнями. Важливо розуміти достатньо широке коло багатосторонніх інституцій, чіі правила, рішення та дії можуть мати важливі результати для протидії змінам клімату.

Перш за все слід відмітити роботу двох важливих програм ООН.

Народження однієї з провідних міжнародних установ в сфері навколишнього природного середовища, в тому числі і зміни клімату, відбулося за результатами проведення в 1972 році Конференції ООН з проблем оточуючого людину середовища [26].

Резолюції 2994[27] та 2997 [28], прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 15 грудня 1972 року, заклали інституційні основи роботи Програми ООН в області навколишнього природного середовища (надалі – ЮНЕП). Не вдаючись до дослідження провідної ролі ЮНЕП в прийнятті РКЗКООН та налагодженні міжнародного діалогу з питань зміни клімату, звернемо увагу на деякі аспекти роботи організації на даний момент. ЮНЕП допомагає країнам, що розвиваються, скоротити їх уразливість та побудувати стійкість до негативних впливів зміни клімату, сприяє стійкому земельному управлінню, поєднанню пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації, скороченню викидів від збезліснення та деградації [29].

22 листопада 1965 року Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 2029 була започаткована Програма розвитку ООН (далі – ПРООН) шляхом об'єднання Розширеної програми технічної допомоги та Спеціального фонду [30]. ПРООН веде свою роботу за трьома напрямками: розповсюдження знань та досвіду, допомога країнам побудувати стійкі соціальні групи, посилення можливостей країн отримати доступ до фінансування, підвищення якості управління та обліку фінансів, отриманих для кліматичних потреб [31]. Енергетичний підрозділ ПРООН концентрується на впровадженні політики запобігання, зміні клімату в національній стратегії розвитку та інфраструктурні проекти [32].

Не можна оминати увагою те, що останнім часом форуми світових лідерів, під час яких відбуваються переговори з глобальних питань, все більше уваги концентрують на питаннях зміни клімату, а формат результатів таких переговорів більш нагадує міжнародні інституції, які при цьому не мають в своєму підґрунті письмових міжнародних договорів, угод або інших документів. Хоча теорія міжнародного права визначає, що міжнародні організації мають правоздатність, визначену правами та обов'язками, наданими державами-учасниками через угоди про заснування таких організацій [33].

Серед інституцій, про які було сказано вище, одне з провідних місць в сфері зміни клімату донедавна посідало Азійсько-тихоокеанське партнерство з чистого розвитку і клімату (Asia-Pacific Partnership on Clean Development and Climate (далі – APP)) створене США, Японією, Австралією, Китаєм, Індією, Канадою та Республікою Корея, яке з 5 квітня 2011 року формально припинило свою роботу. Особливістю роботи партнерства було те, що його проекти реалізовувалися разом з приватним сектором [34].

Також згадаємо, що Група Восьми (G8) неодноразово висловлювала своє занепокоєння питаннями зміни клімату. Так на саміті в 2012 році лідери Британії, Канади, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Росії, ЄС та США обговорили глобальні питання, серед яких зміна клімату посіла важливе місце. В Декларації Кемп Девід (Camp David Declaration) держави підтвердили важливість сприяння та підтримки низковуглецевої політики для ефективного вирішення глобальної проблеми зміни клімату, погодилися продовжувати діяльність з вирішення проблем зміни клімату та підтвердили усвідомлення необхідності до 2020 року підвищити амбіції зі здійснення заходів для пом'якшення наслідків зміни клімату [35]. Не можна оминати увагою, що на останній зустрічі Великої Двадцятки в вересні 2013 року, лідери США та КНР взяли зобов'язання зі зниження викидів гідрофторвуглецю, а інші учасники, серед яких Індія та Бразилія, підтримали зазначені зобов'язання [36], які учасники форуму закріпили підписанням Декларації [37].

Так само треба згадати Форум провідних економік з енергетики та клімату (The Major Economies Forum on Energy and Climate (MEF)), який був створений 28 березня 2009 року для створення ефективного діалогу між провідними економіками розвинутих країн та країн, що розвиваються. На останній зустрічі представників країн, а це 17 провідних економік світу, 24 квітня 2013 року учасники обговорили питання спільних дій для запобігання змінам клімату [38].

Підсумовуючи, зазначимо, що доти міжнародний процес зможе виробляти договори щодо заходів, які регулюються на різних рівнях управління, буде залишатися питання: як різні елементи схеми управління будуть координуватися та інтегруватися в широку юридичну структуру.

Проведений аналіз діючих в кліматичній сфері організацій засвідчив, що загальне питання юридичної координації було залишено без уваги, не дивлячись на його важливість для управління такою проблемою, як зміна клімату. Можна сказати, що до цього моменту

управління в сфері зміни клімату адаптується виключно до ситуативної необхідності, а не є частиною координованої системи або стратегічного плану, орієнтованого на досягнення конкретних цілей. Навіть там, де існує серйозний теоретичний базис для конкретних управлінських інновацій, існує гостра необхідність їх практичних втілень [39].

У довгостроковій перспективі світовий порядок та можливості розвитку будуть не в останню чергу залежати від того, як працюватимуть міжнародні організації на благо всього людства для вирішення глобальних проблем сучасності. У сфері зміни клімату свою роботу веде велика кількість інституцій, можна навіть казати про надмірну зацікавленість цим питанням, але, нажаль, така діяльність досить суперечлива.

Наше дослідження виявило дві основні групи інституцій, що діють в сфері зміни клімату – це формально організовані та діючі згідно письмових договорів, угод чи інших інструментів міжнародного права організації, та неформальні об'єднання, що діють на підставі міждержавних домовленостей і зв'язані не письмовими документами, а скоріш політичною волею.

Не дивлячись на те, що щорічні сесії Конференції РКЗКООН збирають десятки тисяч делегатів, останньою тенденцією розвитку кліматичного процесу стали відмови багатьох держав взяти на себе кількісні зобов'язання. А отже склалася ситуація, коли досліджені нами неформальні форуми (G8, G8, APP) – це відображення позиції лідерів найбільших країн світу, чим не може відзначитися Конференція РКЗКООН.

При цьому результативність роботи як формалізованих інституцій, так і тих, що діють без жодних письмових угод, залишається неоднозначною та незначною. Нажаль, дискусії на різних рівнях та в різному складі не дають достатніх результатів, що створює підстави проводити подальші пошуки ефективних механізмів вирішення глобальної проблеми зміни клімату.

Література

1. Международное право. Особенная часть / Отв. ред. проф. Р.М. Валеев и проф. Г.И. Курдюков. – М.: Статут, 2010. □ 287 с.
2. Shaw M. International Law Sixth edition / Malcolm Shaw. □ Cambridge University Press, New York, 2008. □ 1284 p.
3. Shaw M. International Law Sixth edition / Malcolm Shaw. □ Cambridge University Press, New York, 2008. □ 1297 p.
4. Shaw M. International Law Sixth edition / Malcolm Shaw. □ Cambridge University Press, New York, 2008. □ 1284 p.
5. The Intergovernmental Panel on Climate Change. History [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipcc.ch/organization/organization_history.shtml#UkV7p9Lwlc0
6. Резолюція 43/53, прийнята Генеральною Ассамблеєю ООН 6 декабря 1988 года, Охрана глобального климата в интересах нынешнего и будущих поколений человечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/534/94/IMG/NR053494.pdf?OpenElement>
7. PRINCIPLES GOVERNING IPCC WORK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipcc.ch/pdf/ipcc-principles/ipcc-principles.pdf>
8. Рамкова Конвенція ООН зі Зміни Клімату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_044
9. Резолюція 45/212, прийнята Генеральною Ассамблеєю ООН 21 декабря 1990 года, Охрана глобального климата в интересах нынешнего и будущих поколений человечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/571/17/IMG/NR057117.pdf?OpenElement>
10. Procedural History [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://untreaty.un.org/cod/avl/pdf/ha/ccc/ccc_ph_r.pdf
11. Резолюція 47/195, прийнята Генеральною Ассамблеєю ООН 01 марта 1993 года, Охрана глобального климата в интересах нынешнего и будущих поколений человечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/119/55/IMG/N9311955.pdf?OpenElement>
12. Godden L. Death, Desire, Modernity and Redemption: Climate Change and Public International Environmental Law/ Lee Godden // Melbourne Journal of International Law. □ Volume 10. □ Issue 2. □ 2009. □ P. 555
13. Conference of the Parties (COP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/bodies/body/6383/php/view/reports.php>
14. Conference of the Parties (COP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/bodies/body/6383/php/view/reports.php>
15. Доклад Конференции сторон РКЗК ООН о работе ее первой сессии. Часть первая: Ход работы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/resource/docs/russian/cop1/g9561559.pdf>
16. United Nations Regional Groups of Member States [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/depts/DGACM/RegionalGroups.shtml>

17. Киотський протокол до Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_801/page
18. The Secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unfccc.int/secretariat/history_of_the_secretariat/items/1218.php
19. Bureau of the COP and the CMP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/bodies/body/6430.php>
20. Ad Hoc Working Group on Further Commitments for Annex I Parties under the Kyoto Protocol (AWG-KP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/bodies/body/6409.php>
21. What is the AWG-LCA? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/bodies/body/6431.php>
22. Условия и процедуры для механизма чистого развития, определенного в статье 12 Киотского Протокола. Решение 3/CMP.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/resource/docs/2005/cmp1/rus/08a01r.pdf#page=7>
23. Руководящие принципы для осуществления статьи 6 Киотского протокола Решение 9/CMP.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/resource/docs/2005/cmp1/rus/08a02r.pdf#page=2>
24. UNFCCC. Bodies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unfccc.int/bodies/items/6241.php>
25. The Special Climate Change Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thegef.org/gef/SCCF>
26. Johnson S. UNEP: the first 40 years / Stanley Johnson. □ UNON, Nairobi, 2012 – P. 28
27. Резолюция 2997 Генеральной Ассамблеи ООН от 15 декабря 1997 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2994\(XXVII\)&Lang=E&Area=RESOLUTION](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2994(XXVII)&Lang=E&Area=RESOLUTION)
28. Резолюция 2994 Генеральной Ассамблеи ООН от 15 декабря 1997 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2997\(XXVII\)&referer=http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r27.htm&Lang=R](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2997(XXVII)&referer=http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r27.htm&Lang=R)
29. UNEP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unep.org/climatechange/adaptation/Introduction/tabid/6704/Default.aspx>
30. Резолюция 2029 Генеральной Ассамблеи ООН от 22 ноября 1965 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2029\(XX\)&referer=http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r20.htm&Lang=R](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2029(XX)&referer=http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r20.htm&Lang=R)
31. UNDP. Climate Change [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/environmentandenergy/strategic_themes/climate_change/
32. UNDP. Collegiate conference background guide 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nmun.org/ny_archives/ny13_downloads/BGG13UNDP.pdf
33. Henderson, Conway W. Understanding International Law / Conway W. Henderson. □ A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2010. □ P. 33
34. About the Asia-Pacific Partnership on Clean Development & Climate [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asiapacificpartnership.org/english/about.aspx>
35. Camp David Declaration May 18-19, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/05/19/camp-david-declaration>
36. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/05/19/camp-david-declaration>
37. Stromberg S. An attempt to escape perpetual failure on climate change at the G20 / Stephen Stromberg // WASHINGTONPOST, 9 September 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washingtonpost.com/blogs/post-partisan/wp/2013/09/09/an-attempt-to-escape-perpetual-failure-on-climate-change-at-the-g20/>
38. G20 agreement to reduce greenhouse gases vital to tackle climate change – UN agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=45804#.UkchWNLwlc0>
39. Meeting of the Leaders' Representatives of the Major Economies Forum on Energy and Climate Chair's Summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.majoreconomiesforum.org/images/MEF15-Chair-Summary.pdf>
40. Peel J. Climate change law: the emergence of a new legal discipline / Jacqueline Peel // Melbourne University Law Review. □ 2008. □ Volume 32. □ Issue 3. □ P. 976.